

1 Загальні питання інформаційної безпеки. Правове забезпечення захисту інформації. Міжнародне співробітництво у сфері захисту інформації

УДК 002.6 + 347,777 + 343.50/53 + 35.078 + 342.7

ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВУ УКРАЇНИ ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО (ЩОДО ПИТАНЬ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СУСПІЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН)

Ростислав Калюжний, Владислав Гавловський, Михайло Гуцалюк, Віталій Цимбалюк,
Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю;
Інститут внутрішніх справ при НАВСУ

Анотація: Розглядаються питання теорії інформаційного права та пропозиції щодо реформи інформаційного законодавства України, шляхом кодифікації.

Summary: In the article the questions of the theory of the information right and sentences concerning reform of the information legislation by codification in Ukraine are considered.

Ключові слова: Інформаційне право, комп'ютерне право, інформатизація.

І Вступ

Поступ України до сучасної інформаційної цивілізації викликав тенденцію щодо зростання залучення в інформаційну сферу суспільних відносин значної кількості людей, суспільних організацій, держави. Звичайно, що відносини, які виникають між людьми, їх організаціями у процесі їхньої діяльності мають бути відповідним чином упорядковані. Це викликає необхідність формування системи правовідносин, у тому числі механізму їх правового регулювання.

Як відомо, основу такої системи в державі складає законодавство [1–8]. Законодавство в інформаційному суспільстві, як і в будь-якому іншому суспільстві (аграрному, індустріальному тощо), виступає у ролі правового фундаменту формування і розвитку суспільства. Оскільки інформація усвідомлена суспільством як провідний чинник у всіх сферах діяльності людей, то звичайно правові норми інформаційних відносин знаходять (чи мають знаходити) відображення у багатьох юридичних актах різних органів влади.

Особливість законодавства в умовах формування інформаційного суспільства – правове регулювання створення, руху і споживання інформації різними суб'єктами (учасниками) соціальних відносин: окремих людей між собою, у соціальних формуваннях, суспільстві та державі, а також у міжнародних відносинах.

Країни, які раніше за нас почали формувати і розвивати інформаційне суспільство, відповідно раніше почали формувати інформаційне законодавство. Цей фактор сьогодні для нашої країни дозволяє осмислити всі здобутки і недоліки правотворення та правовідносин щодо інформації в інших державах, проаналізувати їх і вибрати найкращий шлях.

На міжнародному рівні, світовим співтовариством вже напрацьовані міжнародні стандарти окремих норм суспільних відносин щодо інформації: існує біля 50 міждержавних багатосторонніх угод. Це дозволяє висунути ідею про формування міжнародного інформаційного права, як міжгалузевого комплексного інституту міжнародного права, його провідних складових – міжнародного публічного і міжнародного приватного права.

Досвід світового співтовариства також дозволяє визначити основні напрямки, яким надається пріоритет, особлива увага щодо правового регулювання суспільних відносин, у яких інформація є прямим чи опосередкованим об'єктом.

Комплекси правового регулювання суспільних інформаційних відносин активно формуються на рівні національних правових систем окремих держав. Наприклад, в Російській Федерації в період з 1991 по 1995 роки щодо питань інформаційних правовідносин видано біля 500 нормативних актів. З них 75 безпосередньо і повністю відносяться до тематики інформаційного законодавства, інші включають окремі норми з цих питань [9]. Системоутворюючим інформаційного законодавства у Росії виступає Федеральний закон про інфо-

рмацию, інформатизацію і захист інформації. За сутністю у цьому Законі кодифіковано основні засади суспільних інформаційних відносин в Росії.

Провідною методологією у цій країні було визначено фрагментарне, ситуаційне правове регулювання, що формується по мірі усвідомлення проблем, подолання соціальної ентропії (невизначеності) у державних органах влади щодо необхідності юридичного закріплення (публічно-правового регулювання і захисту) окремих суспільних інформаційних відносин. Даний підхід характерний для системи законотворення англо-саксонської правової сім'ї, де недоліки чи "розмиті", чи за змістом норми конкретизуються при виникненні колізій на рівні судової практики (судових прецедентів, судових рішень) та тлумачень певних вчених – юристів, які визнані джерелом публічного права.

II Реформування інформаційного законодавства в Україні

Національне (державне, публічне) право України також вже має значний масив нормативних актів (законів та підзаконних), які прямо чи опосередковано регулюють інформаційні відносини в суспільстві. На першому етапі свого формування воно розвивалося аналогічно російському інформаційному законодавству: фрагментарно, ситуаційно. За нашими дослідженнями кількість тільки Законів України, в яких регулюються суспільні інформаційні відносини, досягла більше 260.

Проте, до цього часу все ще не існує досить чіткого уявлення про систему інформаційного законодавства. Не визначені його структура і склад, межі сфери правового регулювання. В результаті роботи щодо підготовки проектів одних нормативно-правових актів у цій сфері дублюються, а в інших – залишаються проблеми.

Сьогодні можна констатувати, що сукупність правових норм у сфері суспільних відносин щодо інформації, визначених в законах і підзаконних актах у нашій країні, досягла за кількістю критичної маси, що зумовлює необхідність і можливість виділення їх у теорії права в окрему міжгалузеву інституцію та інкорпорацію та легалізацію її на рівні законодавства.

Проте відкритим залишається питання формування доктрини, стратегії, концепції розвитку публічного права України у сфері суспільних інформаційних відносин.

Одні дослідники і політики пропонують запозичити західноєвропейські моделі розвитку права, інші – англо-американську, ще інші – пропонують не ламати голову і сліпо запозичити досвід Російської Федерації, якимось чином адаптувавши його до наших політичних, економічних та інших соціальних реалій.

Нами, поряд з іншими вітчизняними науковцями і політиками, багато років проводилося порівняльне дослідження правового регулювання суспільних інформаційних відносин в різних країнах і на міждержавному рівні. В результаті цих досліджень синтезувалася ідея щодо напрацювання наукової концепції систематизації законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин у межах традиційної для України континентальної європейської моделі правотворення – через кодифікацію.

Зазначена концепція ось вже кілька років проходить апробацію і обговорення у наукових колах і серед громадськості України, зокрема на науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, у засобах масової інформації.

У полі зору наших досліджень суспільних інформаційних відносин (суспільних відносин щодо інформації) була досить широка сфера, у їх числі провідні: конституційні, цивільні, адміністративні, трудові, кримінальні галузі правовідносин. У свою чергу вони, за об'єктами правовідносин, були деталізовані: на суспільні економічні відносини (відносини права власності, господарські, підприємницькі, комерційні); суспільно-політичні; суспільні відносини у сфері масової інформації; особисті (приватні); суспільні відносини щодо захисту інформації, інформаційної безпеки тощо. Всі ці відносини розглядалися у контексті і зв'язку з діяльністю їх суб'єктів щодо виробництва, переробки, споживання і зберігання інформації.

В результаті сформовано комплексну систему суспільних відносин, яку умовно можна визначити як відносини щодо реалізації суспільних інформаційних процесів, до числа яких входять: створення (творення), фіксація (матеріального відображення і закріплення), збір, обробка, накопичення, архівування (архівація), пошук, розповсюдження, володіння, користування, розпорядження інформацією. Окрему сферу досліджень складали розвідки щодо процесів створення і застосування різних інформаційних систем, інформаційних технологій та засобів інформаційної безпеки людини, окремих соціальних організацій (спільнот, корпорацій), суспільства, держави, світового співтовариства. В різних галузях науки саме такі суспільні відносини переважно визначаються як суспільні інформаційні відносини.

У ході досліджень з'ясовано, що деякими політичними і державними діячами робляться спроби здійснити кодифікацію інформаційного законодавства, минаючи формування його концепції, зокрема і на рівні законодавчого акту. Таке форсування процесів правотворення інформаційного права на публічно-правовому рівні, як множини нормативних актів, нагадує будівництво великого багатопверхового будинку без узгодженого плану. Прогнозувати результати таких спроб, з точки зору праксеології, здорового глузду неважко. Народна

мудрість щодо цього каже “що швидко робиться, то з вадами родиться”, або “хотіли як краще, а вийшло як завжди” (погано).

У відповідності з зарубіжним досвідом нами сформована нова ідея і концепція реалізації систематизації інформаційного законодавства: через кодифікацію, на рівні окремого кодексу – Кодексу про інформацію. Основа методології формування інформаційного законодавства базується на положеннях теорії гіперсистем права. Основний зміст цієї теорії полягає у тому, що категорія “право” розглядається як велика, складна, багаторівнева, ієрархічна соціальна система. Основний принцип її формування – комплексне поєднання добрих традицій, національної правової ментальності, позитивних здобутків культури правосвідомості у нашій країні з новаціями у сфері суспільних відносин.

Як відомо, нові інституції суспільних відносин і відповідне їх правове регулювання на рівні автономних утворень (систем) виникають в міру накопичення критичної маси інформації та усвідомлення щодо необхідності цього у суспільстві. Виникнувши на рівні приватно-правового регулювання (правочинів (вчинків), угод, норм ділової етики, норм суспільної моралі) з часом ці норми усвідомлюються суспільством щодо необхідності їх публічно-правового регулювання, у тому числі на рівні законодавства держав.

З розвитком і усвідомленням на міжнародному рівні суспільні відносини закріплюються у двосторонніх, локальних, регіональних, континентальних і глобальних багатосторонніх міждержавних угодах. Таким чином формуються міжнародні стандарти суспільних відносин. Не є винятком у цьому процесі й суспільні інформаційні відносини.

При накопиченні великих обсягів соціальної інформації виникає необхідність формування нових методів, способів, засобів систематизації права і напрацювання відповідних моделей його усвідомлення широким загалом громадськості, у тому числі наукової. Як, приклад, можна назвати формування наступних моделей систем права. Найпростіша – “норми права – інститути права”. За зазначеною моделлю визначилися публічне право і приватне право. Поділ здійснювався за провідними критеріями інтересу (публічний і приватний) та методом правового регулювання. Пізніше виникає більш складна модель “норми права – субінститути (підінститути) права – інститут права”. Розвиток норм суспільних відносин викликає потребу переходу до нової моделі системи права – “норми права – інститути права – галузь права”. З часом була сформована більш складна модель систематизації у правознавстві – “норми права – інститути права – підгалузі права – галузь права”. Із зростанням кількості суспільних відносин виникла нова модель їх систематизації: “норми права – субінститути (підінститути) права – інститути права – підгалузі права – галузь права”.

Проте сьогодні і зазначена остання модель систематизації права зазнала кризи. Серед правознавців ці моделі викликають бурхливі дискусії. Особливо гостро вони в нинішній час ведуться навколо формування інформаційного, господарського законодавства і права, зокрема щодо їх співвідношення з провідними галузями права: конституційним, цивільним, адміністративним, трудовим та кримінальним. Ще більші дискусії виникають щодо співвідношення нових систем права з традиційними міжгалузевими правовими утвореннями. У сфері суспільних інформаційних відносин такими є право інтелектуальної власності, авторське право, патентне право, право на твори (результати інтелектуальної діяльності) тощо.

На наш погляд теорія гіперсистем права дозволяє визначити консенсус у правознавстві, його складових – теорії і практики. Експериментальною базою для перевірки вірності наших ідей стали дослідження суспільних інформаційних відносин, інформаційне право, інформаційне законодавство.

Саме на засадах теорії гіперсистем права сформована наша доктрина і концепція систематизації законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин, яка ось уже протягом трьох років успішно апробується у юридичній науці – теорії права, юридичній практиці та навчальному процесі.

Традиційність теорії гіперсистем права полягає у визначенні функцій права:

регулятивна - визначення прав та обов’язків, зобов’язань суб’єктів;

нормативна - визначення норм, правил поведінки суб’єктів інформаційних відносин;

охоронна - визначення гарантій та меж правомірної поведінки, за якими діяння утворюють правопорушення (делікти) та відповідальності за них у відповідності з нормами цивільного права, адміністративного права, трудового права, кримінального права.

Новацією є визначення, як провідних, наступних функцій:

інтегративна - системне поєднання комплексу певних юридичних норм, які регулюють інформаційні відносини в Україні, тобто Кодекс має стати поєднуючою ланкою між провідними традиційними галузями права щодо застосування їх методів в сфері інформаційних відносин;

комунікативна - зазначення в окремих статтях посилань на законодавчі акти які є, або необхідність в яких може виникнути, системоутворюючими різних міжгалузевих інститутів права.

Серед провідних завдань кодифікації норм суспільних інформаційних відносин можна визначити наступні:

визначення консенсусу (згоди) в суспільних стосунках, узгодженості розуміння та застосування юридичних норм, правомірної поведінки учасників інформаційних відносин, відносин в інформаційній сфері;
забезпечення інформаційного суверенітету, незалежності України у міжнародних стосунках;
забезпечення інформаційної безпеки громадян, їх окремих спільнот, суспільства та держави, як складових національної безпеки України;

визначення правомірної поведінки учасників інформаційних відносин в Україні;
захист інформації від несанкціонованого доступу, від правопорушень (знищення, модифікації, перекручення тощо);

класифікація сфер, видів суспільних відносин за родовими ознаками тощо.

Це дасть можливість більш системно і усвідомлено деталізувати види завдань, які мають знайти розвиток в нормах інформаційного законодавства України.

У відповідності з традиціями кодифікації України на нашу думку майбутній Кодекс України про інформацію має складатися з двох книг:

Книга I. Загальна частина. (Загальні положення інформаційного законодавства);

Книга II. Особлива частина (Регулювання інформаційних відносин щодо галузей (сфер) суспільної діяльності).

Кожна з книг може ділитися на частини, методом гіперсистеми та агрегації за родовими ознаками (критеріями) міжгалузевих інститутів правовідносин, деякі частини можуть поділятися на розділи. При необхідності розділи можуть ділитися на глави. Глави складаються з окремих статей.

Структура статті має складатися з чіткого визначення диспозиції. Окремі статті можуть містити прив'язки (посилання) до норм іншого законодавства України, щодо якого утворюється нова підсистема (гінерінституція) права.

III Питання юридичної деліктології у сфері суспільних інформаційних відносин

Важливим аспектом формування інформаційного законодавства є визначення питань деліктних (протиправних) відносин, питань щодо правопорушень. Практика формування інформаційного законодавства України свідчить, що зазначений аспект має ряд проблем. Наприклад, у Законі України "Про інформацію" визначені диспозиції правопорушень, проте не визначено санкцій відповідальності: адміністративну, дисциплінарну чи кримінальну. Невизначеність відповідальності щодо провідних галузей права породжує соціальну ентропію, невизначеність у правосвідомості суб'єктів суспільних інформаційних відносин. Потенційним правопорушником така соціальна невизначеність дає інформацію щодо можливості уникнення відповідальності за вчинення правопорушення, зокрема у контексті адміністративної та кримінальної відповідальності.

У зв'язку із зазначеним нами пропонується наступна техніка правотворення у сфері деліктних правовідносин. У статтях, в яких визначаються правопорушення, повинно бути обов'язкове посилання на вид відповідальності: відповідно до Цивільного кодексу, Кодексу Законів про працю, Кодексу про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу.

Наприклад, "...покарання за дане правопорушення настає у відповідності з Кодексом про адміністративні правопорушення України", чи "...відповідальність настає у порядку, визначеному Кримінальним Кодексом України", чи "...матеріальна відповідальність настає у порядку, визначеному Цивільним кодексом України", "...дисциплінарна відповідальність настає відповідно до Кодексу законів про працю".

В Цивільному кодексі, Кодексі Законів про працю, Кодексі про адміністративні правопорушення, Кримінальному кодексі створюються відповідні розділи щодо питань регулювання та відповідальності за правопорушення суспільних інформаційних відносин з посиланням на Кодекс про інформацію.

VI Висновки

На завершення, зазначимо, що концептуальні розробки щодо систематизації інформаційного законодавства України є відображенням багаторічних конструктивних наукових дискусій дослідників ряду різних галузей знань в нашій країні і за кордоном. Як результат (синтез) цих дискусій пропонується на розгляд громадськості проект варіанту Концепції реформи інформаційного законодавства України та нормативні акти що визначають шлях її реалізації.

Зазначимо, що в розробці проекту Концепції приймали участь багато науковців і робота триває. Кожний новий автор, який має інтерес щодо систематизації інформаційного законодавства може внести свої доповнення і приєднатися до числа розробників Концепції за визначеною в ній правовою ідеологією (доктриною, теорією). Ідея кодифікації інформаційного законодавства за зазначеною науковою концепцією підтримана у різних органах влади і серед наукової громадськості:

у Верховній Раді України, зокрема у Комітеті Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації, Першим заступником Голови цього Комітету, народним депутатом Гавриловим І. О.;

6 жовтня 2000 року рішенням Урядової комісії з питань інформаційно-аналітичного забезпечення органів виконавчої влади проект Концепції реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин прийнято за основу. На виконання рішення Комісії матеріали щодо Концепції розміщуються в мережі Інтернет за адресами <http://mndc.naiu.kiev.ua> для обговорення науковою громадськістю та фахівцями в різних галузях суспільних відносин щодо інформації;

Концепція пройшла обговорення на спільному засіданні Консультативної ради з питань інформатизації при Верховній Раді України та науково-технічної ради Національної програми інформатизації Держкомзв'язку та інформатизації України;

Ідея кодифікації інформаційного законодавства на рівні окремого кодексу підтримана і в Академії правових наук України [10]. Проект Концепції пройшов обговорення в окремих провідних юридичних наукових та вищих навчальних закладах України: Національній юридичній академії ім. Ярослава Мудрого; Харківському Національному університеті внутрішніх справ; Національній академії внутрішніх справ, Національному Університеті "Києво-Могилянська академія" та інших.

Готові з задоволенням прийняти конструктивні зауваження, критику, пропозиції до співпраці. Окремі питання щодо наших поглядів на формування інформаційного законодавства в умовах формування інформаційного суспільства знайшли відображення у публікаціях, окремі з них подаються нижче.

На завершення хочемо подякувати керівництву НТУУ "КПІ" та НДЦ "ТЕЗІС", за підтримки яких ідея Концепції реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин вперше була апробована на конференції "Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні" у 2000 році.

Література 1. Гавловський В. Д., Цимбалюк В. С., Інформаційне право. Навчально-методичний комплекс. -К. 1999. 183 с. 2. Гавловський В. Д., Цимбалюк В. С. Щодо проблем боротьби зі злочинами, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. - К. НДІ "Проблем людини". 1998. С. 148-154. 3. Гавловський В. Д., Цимбалюк В. С., Корочанський О. Е. Проблеми юридичної деліктології в інформаційних відносинах // "Бизнес и безопасность". 1998 № 6. С. 19-21 4. Гавловський В., Цимбалюк В., Кашиур В. Державно-правове регулювання соціальних інформаційних відносин // Українське право. 1998 № 1. С. 173-176. (укр. і англ. мовами). 5. Гуцалюк М. Проблеми організаційно-правового забезпечення захисту інформаційних систем в Internet // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. - К.: НТУУ "КПІ". - К. 2000. - С. 24-27. 6. Калюжний Р. А., Цимбалюк В. С. Інформатизація державного управління і національна безпека України. // Розбудова держави. 1993. № 8 С. 20-21. 7. Калюжний Р. А., Цимбалюк В. С. Розбудова держави та інформатизація державного управління. // Розбудова держави. 1994. № 2 С. 31-36. 8. Романюк Б. В. Камлик М. І., Гавловський В. Д., Хахановський В. Г. Цимбалюк В. С. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій. Посібник / За ред. Я. Ю. Кондратьєва. -К. НАВСУ. 2000. -64 с. 9. Копылов В. А. О структуре и составе информационного законодательства // Государство и право. 1996. № 6. С. 101-110. 10. Лисицький В., Тацій В. До питання реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин // Вісник Академії правових наук України. 2000. № 4. - С. 298-302).

УДК 681.3:34

ІНФОРМАЦІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ

Дарія Прокоф'єва

НДЦ «ТЕЗІС» НТУУ «КПІ»

Анотація: Чинне кримінальне законодавство України закріплює велику кількість складів злочинів, що посягають на інформаційну безпеку суспільства та його окремих елементів. Значна частина таких злочинів має предметом посягання інформацію як повноправний об'єкт правовідносин. Система злочинів, предметом яких є інформація, безпосередньо залежить від структури інформаційних ресурсів.

Summary: Ukraine criminal law in force fastens off a great many of presence crime in the act encroaching on information society safety and its separate elements. Considerable part of such crimes is information crimes, which are at the same time competent object of legal relations. Subject of the crime system is information and directly depends on the structure of the information resources.

Ключові слова: Інформація, злочин, безпека, таємниця, доступ, конфіденційність, матеріальний носій,